

Κοινωνικές και Περιβαλλοντικές Επιπτώσεις του Τουρισμού σε Μικρά Αστικά Κέντρα με Τουριστική Ανάπτυξη: Εξαρτήσεις, Διαπλοκές, Προοπτικές

Π. ΤΣΑΡΤΑΣ*

1. Εισαγωγή

1.1. Το ζήτημα των κοινωνικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων του τουρισμού: χαρακτηριστικά και διαπλοκές.

Η μελέτη των κοινωνικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων του τουρισμού συνδέεται άμεσα με τη μεταπολεμική επικράτηση του προτύπου του μαζικού τουρισμού διακοπών που είναι η πλέον διαδεδομένη μορφή τουρισμού την τελευταία τριακονταετία. Αυτή η εξέλιξη οδήγησε σε εντυπωσιακές κοινωνικοοικονομικές ανακατατάξεις τις περιοχές που διέθεταν κάποιο πόρο που μπορούσε να θεωρηθεί ελκτικός για τους τουρίστες όπως π.χ. θάλασσα, βουνό, περιβάλλον, πολιτισμός. Σε μία πρώτη ιστορική περίοδο (1950-1970) ο αριθμός των περιοχών ή χωρών που αναπτύσσονται τουριστικά με μαζικό τρόπο είναι σχετικά μικρός και γεωγραφικά περιορισμένος (Ευρώπη, Ην. Πολιτείες). Μία σειρά όμως διεθνείς εξελίξεις (OECD, 1990, p. 29-30 και Erbes R., 1973, p. 26) όπως: η εμπέδωση του κοινωνικού κράτους, η σταθερή οικονομική ανάπτυξη, η βελτίωση των συγκοινωνιών, η συνεχής αύξηση του ελεύθερου χρόνου, η οργανωτική ανάπτυξη των εταιρειών τουρισμού και η ταύτιση του ταξιδιού διακοπών με τα

* Πάρις Τσάρτας, Ερευνητής στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

νέα κοινωνικά πρότυπα των μεσοαστικών στρωμάτων των αναπτυγμένων χωρών ανατρέπουν αυτήν την εικόνα. Οδηγούμεστε με αυτόν τον τρόπο σε έναν πολλαπλασιασμό των χωρών ή περιοχών που μπορούν να χαρακτηριστούν “τουριστικές” -με βάση τους δείκτες της κοινωνικοοικονομικής τους ανάπτυξης- ενώ παράλληλα και η γεωγραφική τους επέκταση είναι ταχύτατη (Pearce D., 1991, p.35-60) περιλαμβάνοντας πλέον όλο και περισσότερες περιοχές του αναπτυσσόμενου κόσμου (Αφρική, Ασία, Ειρηνικός Ωκεανός). Τα τελευταία είκοσι χρόνια άρα λόγω αυτών των εξελίξεων πληθαίνει διαρκώς ο αριθμός των χωρών ή περιοχών που μπορούν να θεωρηθούν άμεσα εξαρτημένες από τον τουρισμό και ένα ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό από αυτές εξαρτώνται από τον αλλοδαπό τουρισμό. Παράλληλα με τις εξελίξεις που οδηγούν στην δημιουργία όλο και περισσότερων τουριστικών περιοχών σημαντικές είναι και οι ανακατατάξεις στην έννοια της τουριστικής περιοχής και των αντίστοιχων κοινωνικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων που δημιουργούνται από την τουριστική ανάπτυξη. Η χωρική διάσταση είναι καθοριστικός παράγοντας σε αυτό το ζήτημα αφού υπάρχει μία ευθεία συσχέτιση του τύπου του τουρισμού και των επιπτώσεων που αυτός δημιουργεί (Smith V.L., 1977, p. 8-11, Τσάρτας Π., 1987, σ. 146-155 και Priestley G.H.-Edwards J.A-Coccossis H., 1996) με το μέγεθος της περιοχής και τις υποδομές που αυτή αναπτύσσει για την υποδοχή των τουριστών. Η ένταση λοιπόν και η έκταση των κοινωνικών επιπτώσεων συνδέονται με τον αριθμό των τουριστών, τον χρόνο παραμονής τους, τα κίνητρα του ταξιδιού τους και τις αντίστοιχες χωρικές υποδομές που αυτά προϋποθέτουν. Επιπλέον η αναζήτηση διαρκώς νέων τουριστικών “προϊόντων” και “πόρων” τα τελευταία χρόνια κατέληξε στην ανατροπή του τύπου της τουριστικής περιοχής διακοπών (θάλασσας ή βουνού) αφού διεθνώς η τουριστική ανάπτυξη στρέφεται σε μικρότερους οικισμούς της υπαίθρου με ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά, πολιτιστικά ή περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά. Είναι προφανές ότι αυτή η τάση αυξάνει τους συμμετοχούς της τουριστικής ανάπτυξης αλλά παράλληλα και τους τύπους των κοινωνικών επιπτώσεων που εμφανίζονται σε αυτές τις “νέες”

τουριστικές περιοχές. Θα αναφερθούμε στη συνέχεια στα χαρακτηριστικά των κυριότερων κοινωνικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων (Τσάρτας Π., 1993, Cohen Ε., 1972, p.164-172 και Τσάρτας Π., 1994, σ. 115-122) της τουριστικής ανάπτυξης που έχουν καταγραφεί και αναλυθεί από μία πληθώρα ερευνών και μελετών που διεξήχθησαν σε πολλές διαφορετικές -όσον αφορά τον τύπο της τουριστικής ανάπτυξης και της τοπικής κοινωνικής δομής- περιοχές του κόσμου.

1.2. Κοινωνικές επιπτώσεις

Αρχικά εμφανίζεται στις τουριστικές περιοχές μία τάση ανάπτυξης στερεότυπων που μπορούν να είναι είτε γενικά (π.χ. να αφορούν ολόκληρα έθνη) είτε ειδικά (π.χ. να αφορούν μόνο τους τουρίστες που έρχονται με charter). Τα στερεότυπα αυτά τείνουν στην απόδοση στους τουρίστες χαρακτηριστικών που συνήθως δεν έχουν και τελικά οδηγούν σε μία μορφή ξеноφοβίας αφού η σχέση πρόσωπο με πρόσωπο που έχουν οι ντόπιοι με τους τουρίστες μετατρέπεται στη σχέση ενός πωλητή με ένα αγοραστή, σχέση που χαρακτηρίστηκε “εμπορικοποιημένη”. Κύρια αιτία αυτής της επίπτωσης θεωρείται ο τύπος του μαζικού οργανωμένου τουρισμού που χαρακτηρίζεται από οργάνωση, επιφανειακή γνωριμία με τον τόπο και τυποποίηση των προσφερόμενων υπηρεσιών. Αυτά ακριβώς τα χαρακτηριστικά οδηγούν τόσο τους τουρίστες όσο και τους ντόπιους σε μία αδυναμία επικοινωνίας που τελικά απομακρύνει τη δυνατότητα ποιοτικής επαφής και γνωριμίας των δύο εταίρων (τουρίστας - ντόπιος) που σηματοδοτούν την έννοια του τουρισμού. Τέλος όσο περισσότερο οργανωμένη και τυποποιημένη είναι η τουριστική υποδομή μίας περιοχής τόσο περισσότερο οι επιπτώσεις είναι εντονότερες αφού και οι τουρίστες που την επισκέπτονται τείνουν σε μία διαδικασία “ομογενοποίησης” των χαρακτηριστικών των περιοχών που επισκέπτονται επιδιώκοντας απλώς να περάσουν ευχάριστα και όχι να γνωρίσουν τον τόπο ή τους ανθρώπους. Η κοινωνική δομή ιδιαίτερα των μικρών οικισμών της υπαίθρου που κατά κύριο λόγο ανα-

πτύσσονται τουριστικά τα τελευταία είκοσι χρόνια αλλάζει ταχύτατα αποκτώντας όλα τα χαρακτηριστικά μίας δομής αστικού τύπου. Συνήθως όμως η επιβολή αστικών κοινωνικών προτύπων συνδέεται με την ανάγκη εκσυγχρονισμού που η τουριστική ανάπτυξη απαιτεί αλλά δεν οδηγεί και στην αλλαγή των θεσμών και ηθών της τοπικής κοινωνίας που διατηρούν πολλά από τα χαρακτηριστικά της αγροτικής κοινωνικής δομής. Έχουμε με αυτόν τον τρόπο μία κοινωνική δομή συχνά διχασμένη με καθοριστικό χαρακτηριστικό τον τύπο της τουριστικής ανάπτυξης. Συχνά άλλωστε ο τουρισμός γίνεται διακύβευμα υψίστης σημασίας για το μέλλον της τοπικής κοινωνίας και οδηγεί στην ανάπτυξη πολιτικών απόψεων που πολώνονται στα υπέρ και τα κατά της τουριστικής ανάπτυξης μέσα από μία σχηματική αντιπαράθεση ανάμεσα στους οπαδούς του “εκσυγχρονισμού” και της “παράδοσης”. Η αντιπαράθεση αυτή οδηγεί κοινωνικές και επαγγελματικές ομάδες σε συμμαχίες αλλά και συγκρούσεις που καθορίζονται από τις απόψεις που εκφράζονται γύρω από τις μορφές διαχείρισης των επιπτώσεων της τουριστικής ανάπτυξης. Ταχύτατες αλλαγές στα χαρακτηριστικά της οικογένειας που παίζει έναν ιδιαίτερο θεσμικό ρόλο στις αγροτικές κοινωνίες που συνήθως αναπτύσσεται ο τουρισμός. Η οικογένεια λειτουργεί συχνά σε αυτές τις περιπτώσεις σαν ένας σταθεροποιητικός κοινωνικοοικονομικός πυρήνας που στηρίζει τα μέλη του επιδιώκοντας την σταθερή βελτίωση της κοινωνικής και οικονομικής της θέσης στην τοπική κοινωνία. Η εντυπωσιακή επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα που παρατηρείται στις κοινωνίες αυτές οδηγεί συχνά και στην ανεξαρτητοποίηση -ιδιαίτερα των νέων και των γυναικών- από τον παραδοσιακό δεσμό τους με την -συνήθως- πατριαρχική δομή της οικογένειας. Αυτή η εξέλιξη καταλήγει στην επιβολή αστικοποιημένων μορφών συμπεριφοράς όπου συνήθως το ατομικό συμφέρον υπερισχύει του συλλογικού γεγονός που ανατρέπει κρατούσες αντιλήψεις και δομές των παραδοσιακών αγροτικών κοινωνιών. Σημαντικές αλλαγές στα ήθη ιδιαίτερα στις νεότερες ηλικίες που ζουν όλες τις φάσεις της τουριστικής ανάπτυξης. Η πιο χαρακτηριστική αλλαγή είναι αναμφισβήτητη η τάση

μίμησης από τους νέους των κοινωνικών και καταναλωτικών προτύπων των τουριστών που παρουσιάζεται στα πρώτα-ιστορικά-στάδια της τουριστικής ανάπτυξης και ονομάστηκε διεθνές κίνητρο επίδειξης (*international demonstration effect*). Οι νέοι θεωρούν τους τουρίστες σαν εκφραστές κάθε τι μοντέρνου και σύγχρονου ενώ αντίθετα απορρίπτουν σταδιακά όλα όσα χαρακτηρίζουν την κοινωνική δομή της περιοχής τους θεωρώντας τα παρωχημένα. Συχνά είναι επίσης τα φαινόμενα κοινωνικής ανομίας που εμφανίζονται στις τουριστικές περιοχές αποτέλεσμα και αυτά του συνόλου των επιπτώσεων που προαναφέραμε. Πολυεπίπεδες είναι επίσης οι επιπτώσεις στον τοπικό πολιτισμό των χωρών ή περιοχών που δέχονται μαζικό τουρισμό. Υπάρχει αρχικά μία τάση εγκατάλειψης των τοπικών εθίμων από τους κατοίκους είτε γιατί θεωρούνται ξεπερασμένα είτε γιατί γίνονται μέσα στην τουριστική σεζόν είτε γιατί η παρουσία των τουριστών αλλάζει το νόημα των τοπικών πανηγυριών ή θρησκευτικών γιορτών οδηγώντας σε μία εμπορικοποίηση του τοπικού πολιτισμού. Συχνά επίσης ο τοπικός πολιτισμός ή αποσπασματικά στοιχεία του “χρησιμοποιούνται” από τους ντόπιους με στόχο την προσέλκυση των τουριστών π.χ. τα γνωστά ενθύμια που συνήθως λόγω σχέση έχουν με τον τοπικό πολιτισμό ή το στόλισμα καταστημάτων με παραδοσιακά ή ψευδο-παραδοσιακά αντικείμενα φαινόμενο που ονομάστηκε “σκηνοθετημένη αυθεντικότητα”. Ουσιαστικά ο τοπικός πολιτισμός μετατρέπόμενος σε τουριστικό πόρο γίνεται στοιχείο της ευρύτερης αγοραπωλησίας που χαρακτηρίζει τις τουριστικές περιοχές με μαζικό τουρισμό.

1.3. Περιβαλλοντικές επιπτώσεις

Υποβάθμιση του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος στις τουριστικές περιοχές λόγω της εκτεταμένης δόμησης αλλά και του μεγάλου όγκου των κατασκευών. Στις περιπτώσεις ειδικά του οργανωμένου μαζικού τουρισμού αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό της ενεργοποίησής του η επέκταση στο χώρο και η συστηματική “χρησιμοποίηση” του φυσικού -κυρίως- περιβάλλοντος από

τους τουρίστες. Μετατρέπονται επίσης πολλές περιοχές και ειδικότερα παραδοσιακοί οικισμοί στον αγροτικό χώρο σε ιδιότυπους "τουριστικούς πόρους" οι οποίοι συχνότατα υποβαθμίζονται λόγω της υπερβολικής "χρήσης" και "κατανάλωσής" τους από τους τουρίστες. Ρύπανση σε περιοχές με συστηματική τουριστική ανάπτυξη και ειδικότερα:

α) σε περιοχές με οργανωμένα παραθαλάσσια θέρετρα, β) σε ορεινές περιοχές με χιονοδρομικά κέντρα, γ) σε περιοχές όπου υπάρχουν σημαντικοί υδάτινοι πόροι με τουριστική χρήση π.χ. λίμνες, ποτάμια, θάλασσα, δ) σε περιοχές με προστατευόμενους περιβαλλοντικούς πόρους με συχνή τουριστική χρήση π.χ. περιβαλλοντικά πάρκα, υγροβιότοπους εθνικοί δρυμοί. Εκτεταμένες συγκρούσεις χρήσης γης και παραγωγικών πόρων στις αναπτγμένες ιδιαίτερα τουριστικές περιοχές με σημαντικότερα παραδείγματα την σύγκρουση τουρισμού και αγροτικού τομέα. Η συστηματική οικοπεδοποίηση με στόχο την τουριστική εκμετάλλευση είναι ένας από τους σημαντικότερους λόγους για αυτήν την εξέλιξη ενώ ένας δεύτερος είναι η δυνατότητα του τουρισμού να προσελκύει παραγωγικούς πόρους και εργατικό δυναμικό από άλλους κλάδους της οικονομίας. Οι παραγωγικοί αυτοί πόροι είναι διαφόρων ειδών όπως π.χ. κεφάλαια, κτίρια, γη, νερό. Ρύπανση αισθητική η οποία στις περιοχές του μαζικού τουρισμού ειδικότερα τείνει να έχει ένα μόνιμο και σταθερό χαρακτήρα. Η τάση του τουρισμού να ομογενοποιεί τα χαρακτηριστικά του δομημένου περιβάλλοντος ώστε να είναι ευκολότερα "αναγνωρίσιμα" και "οικεία" από τους τουρίστες μετατρέπει συχνά οικισμούς ή κτίρια σε ένα νέο τύπο "τουριστικών υπερκαταστημάτων" όπου κυριαρχεί το kits και η μορφολογική τυποποίηση. Διαμορφώνεται με αυτόν τον τρόπο ένα ιδιόμορφο και σύνθετο "τουριστικό περιβάλλον" στο οποίο ο τουρίστας ζει και καταναλώνει. Ανατροπή των παραμέτρων που ορίζουν την "φέρουσα ικανότητα" των τουριστικών οικισμών λόγω της υπερβολικής χρήσης των υποδομών και του περιβάλλοντος. Συχνά αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης είναι η γενικότερη υποβάθμιση των παρεχομένων υπηρεσιών της περιοχής αλλά και της "εικόνας" που έχει ως του-

ριστικός προορισμός. Θετική συνεισφορά των περιβαλλοντικών επιπτώσεων υπήρξε το γεγονός ότι λόγω αυτών διαμορφώθηκαν οι συνθήκες για την ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού σε διάφορες περιοχές του κόσμου. Επιπλέον υπήρξαν ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες στην προσπάθεια αναζήτησης αειφορικών μοντέλων τουριστικής ανάπτυξης τα τελευταία χρόνια.

Στο σημείο αυτό είναι αναγκαίες δύο επισημάνσεις για τις ευρύτερες διαπλοκές στην ανάλυση του ζητήματος των κοινωνικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων της τουριστικής ανάπτυξης, ιδιαίτερα δε σε ότι αφορά τα μικρά κέντρα.

Οι επιπτώσεις αυτές είναι περισσότερο έντονες σε μια περιοχή όταν έχει μικρό πληθυσμό, μεγάλο μέρος των κατοίκων απασχολούνται άμεσα ή έμμεσα στον τουρισμό έχει ανταγωνιστικούς τουριστικούς πόρους (π.χ. παραδοσιακά δομημένο περιβάλλον, ωραίες ακτές) και είναι χωρικά απομονωμένη (π.χ. νησιωτική ή αγροτική περιοχή).

Όσο μικρότερος είναι ο πληθυσμός μίας περιοχής τόσο δυσκολότερο μεθοδολογικά είναι να απομονωθεί η ανάλυση των διαφορετικών επιπτώσεων και οδηγούμαστε σε σύνθετες προσεγγίσεις των οικονομικών, περιβαλλοντικών και πολιτιστικών επιπτώσεων. Αυτή η δυσκολία σχετίζεται με την αδυναμία διάκρισης των διαφορετικών πεδίων αναφοράς (κοινωνία, περιβάλλον, οικονομία κ.λπ.) της τοπικής κοινωνικής δομής που υπάρχει στις μικρές (σε μέγεθος και έκταση) και παραδοσιακές κοινωνίες.

2. Μικρά αστικά κέντρα και τουριστική ανάπτυξη: χαρακτηριστικά και εξαρτήσεις

Στην ανάλυσή μας θα επιδιώξουμε να καταγράψουμε τα χαρακτηριστικά των μικρών αστικών κέντρων με τουριστική ανάπτυξη και τους παράγοντες που οδηγούν σε εξάρτηση από τον τουρισμό.

2.1. Χαρακτηριστικά μικρών αστικών κέντρων με τουριστική ανάπτυξη

Η εννοιολογική οριοθέτηση του μικρού αστικού κέντρου δεν θα ακολουθήσει τις προδιαγραφές των στατιστικών πληθυσμού όπου αστικά κέντρα είναι πόλεις με μόνιμο πληθυσμό άνω των 5.000 κατοίκων. Θεωρούμε ότι αυτή η προσέγγιση δεν λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες των τουριστικών περιοχών όπου παρατηρούνται αφενός εντυπωσιακές μετακινήσεις πληθυσμού (π.χ. 1.000-2.000 άτομα μόνιμοι κάτοικοι τον χειμώνα , 10.000 άτομα το καλοκαίρι) και αφετέρου ημιαστικοί ή και αγροτικοί οικισμοί με μικρό σχετικά πληθυσμό (1.000-2.000 κάτοικοι) έχουν όλα τα χαρακτηριστικά (κοινωνικά, οικονομικά , υποδομή κ.λ.π.) ενός μικρού αστικού κέντρου.

Αναφορικά με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των μικρών αστικών κέντρων με τουριστική ανάπτυξη κατάλήγουμε σε μία πρώτη προσέγγιση (Pearce D., 1991, p. 151-180, Asworth G.I.-Tunbridge J.E., 1990, p. 57-71, 135-170, και Mathieson A.-Wall G., 1982, p. 113-130) μίας τυπολογίας που μπορεί να θεωρηθεί ότι τουριστικές χώρες και περιοχές με διαφορετικά χαρακτηριστικά ανάπτυξης.

α) Παραθαλάσσια θέρετρα: Κυρίαρχο στοιχείο στην περίπτωση αυτή είναι η εντυπωσιακή σε όγκο και λειτουργικές διαπλοκές υποδομή που δημιουργείται για την εξυπηρέτηση των τουριστών. Καθοριστική και ολιστική όσον αφορά τις επιπτώσεις είναι συνήθως η παρουσία του τουρισμού στις περιοχές αυτές και πολλά τα προβλήματα σχεδιασμού με κυρίαρχα τα χωροταξικά και περιβαλλοντικά. Το σύνολο σχεδόν των κατοίκων απασχολείται στον τομέα ενώ ένα σημαντικό ποσοστό εργαζομένων είναι μετανάστες από άλλες περιοχές. Μεγάλο μέρος της τουριστικής υποδομής σχετίζεται τέλος με την εστίαση και την ψυχαγωγία.

β) Ορεινά θέρετρα: Πολλά από αυτά αναπτύχθηκαν με στόχο το χειμερινό αθλητικό τουρισμό (χιονοδρομικά κέντρα κ.λ.π.) και έχουν ιστορική παράδοση μικρότερη από τα παραθαλάσσια

2.1. Χαρακτηριστικά μικρών αστικών κέντρων με τουριστική ανάπτυξη

Η εννοιολογική οριοθέτηση του μικρού αστικού κέντρου δεν θα ακολουθήσει τις προδιαγραφές των στατιστικών πληθυσμού όπου αστικά κέντρα είναι πόλεις με μόνιμο πληθυσμό άνω των 5.000 κατοίκων. Θεωρούμε ότι αυτή η προσέγγιση δεν λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες των τουριστικών περιοχών όπου παρατηρούνται αφενός εντυπωσιακές μετακινήσεις πληθυσμού (π.χ. 1.000-2.000 άτομα μόνιμοι κάτοικοι τον χειμώνα, 10.000 άτομα το καλοκαίρι) και αφετέρου ημιαστικοί ή και αγροτικοί οικισμοί με μικρό σχετικά πληθυσμό (1.000-2.000 κάτοικοι) έχουν όλα τα χαρακτηριστικά (κοινωνικά, οικονομικά, υποδομή κ.λ.π.) ενός μικρού αστικού κέντρου.

Αναφορικά με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των μικρών αστικών κέντρων με τουριστική ανάπτυξη κατάληγουμε σε μία πρώτη προσέγγιση (Pearce D., 1991, p. 151-180, Asworth G.I.-Tunbridge J.E., 1990, p. 57-71, 135-170, και Mathieson A.-Wall G., 1982, p. 113-130) μίας τυπολογίας που μπορεί να θεωρηθεί ότι τουριστικές χώρες και περιοχές με διαφορετικά χαρακτηριστικά ανάπτυξης.

α) Παραθαλάσσια θέρετρα: Κυρίαρχο στοιχείο στην περίπτωση αυτή είναι η εντυπωσιακή σε όγκο και λειτουργικές διαπλοκές υποδομή που δημιουργείται για την εξυπηρέτηση των τουριστών. Καθοριστική και ολιστική όσον αφορά τις επιπτώσεις είναι συνήθως η παρουσία του τουρισμού στις περιοχές αυτές και πολλά τα προβλήματα σχεδιασμού με κυρίαρχα τα χωροταξικά και περιβαλλοντικά. Το σύνολο σχεδόν των κατοίκων απασχολείται στον τομέα ενώ ένα σημαντικό ποσοστό εργαζομένων είναι μετανάστες από άλλες περιοχές. Μεγάλο μέρος της τουριστικής υποδομής σχετίζεται τέλος με την εστίαση και την ψυχαγωγία.

β) Ορεινά θέρετρα: Πολλά από αυτά αναπτύχθηκαν με στόχο το χειμερινό αθλητικό τουρισμό (χιονοδρομικά κέντρα κ.λ.π.) και έχουν ιστορική παράδοση μικρότερη από τα παραθαλάσσια

οικονομικά από την τουριστική ανάπτυξη ενός κοντινού αστικού κέντρου -μικρού ή μεγάλου- με τουριστική ανάπτυξη. Πρόκειται συνήθως για οικισμούς “δορυφόρους” που προμηθεύουν το εργατικό δυναμικό για την τουριστική ανάπτυξη ενός οικισμού “κέντρου” που ελκύει τον τουρισμό μίας περιοχής. Σ’ αυτούς τους οικισμούς οι επιπτώσεις περιορίζονται στο οικονομικό και κοινωνικό πεδίο αλλά ανάλογη με τον βαθμό εξάρτησης που έχουν είναι και η ένταση και έκταση των επιπτώσεων.

στ) Οικισμοί που βρίσκονται σε συγκοινωνιακούς κόμβους τουριστικής σημασίας: Οι οικισμοί αυτοί διαθέτουν συνήθως μία υποδομή που τα χαρακτηριστικά της είναι άμεσα συσχετισμένα με τον συγκοινωνιακό κόμβο που τις διασχίζει ή περνάει δίπλα (καταστήματα, εστιατόρια κ.λ.π.). Στις περιπτώσεις αυτές οι επιπτώσεις αφορούν κυρίως στην τοπική οικονομία και το περιβάλλον ενώ η έκτασή τους σχετίζεται με το βαθμό εμπλοκής του τοπικού πληθυσμού στην τουριστική απασχόληση. Θα εξετάσουμε στη συνέχεια τους παράγοντες που εντείνουν την εξάρτηση και τις κοινωνικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης στα μικρά αστικά κέντρα με τουριστική ανάπτυξη.

2.2. Παράγοντες εξάρτησης από τον τουρισμό των μικρών αστικών κέντρων με τουριστική ανάπτυξη

Στόχος μας είναι με την ανάλυση των παραγόντων εξάρτησης των μικρών αστικών κέντρων με τουριστική ανάπτυξη από τον τουρισμό να καταλήξουμε στη συσχέτιση αυτής της εξάρτησης με τις αντίστοιχες κοινωνικές επιπτώσεις στους διαφορετικούς τύπους μικρών οικισμών. Επισημαίνουμε στο σημείο αυτό ότι στους μικρούς οικισμούς όπως προαναφέρθηκε είναι δύσκολη η διαφοροποίηση της ανάλυσης ανάμεσα στις κοινωνικές και τις άλλου τύπου επιπτώσεις (οικονομικές, περιβαλλοντικές κ.λ.π.) άρα και οι επιπτώσεις από αυτή την εξάρτηση είναι σαφώς εντονότερες.

Οι κυριότεροι παράγοντες εξάρτησης (De Kadt Em., 1979,

p. 16-33, και Britton S.P., 1982, p. 336-347) είναι οι ακόλουθοι:

- α) Ύπαρξη τουριστικών πόρων που παρουσιάζουν υψηλή ζήτηση από τους τουρίστες: Τέτοιοι πόροι μπορεί να είναι για παράδειγμα: το φυσικό αλλά και το δομημένο παραδοσιακό περιβάλλον, οι υψηλών προδιαγραφών υπηρεσίες εστίασης και αναψυχής κ.λ.π. Χαρακτηριστικό αυτών των πόρων είναι η σταθερή και συχνά αυξανόμενη ζήτηση που παρουσιάζουν οι περιοχές που τους διαθέτουν.
- β) Η γεωγραφική θέση σε σχέση με τη διεθνή τουριστική ζήτηση: Οι οικισμοί που ανήκουν σε χώρες ή περιοχές με ιδιαίτερη παρόδοση και ζήτηση στον τουρισμό (π.χ. Ευρώπη, Μεσόγειος) είναι πολύ περισσότερο εξαρτημένοι από τον οργανωμένο μαζικό τουρισμό σε σχέση με τις νεότερες που πρόσφατα αναπτύχθηκαν τουριστικά.
- γ) Το υψηλό ποσοστό συμμετοχής στη συνολική ζήτηση της περιοχής αλλοδαπού οργανωμένου μαζικού τουρισμού: Οι περιοχές που έχουν αυτό το χαρακτηριστικό εμφανίζουν μεγαλύτερη εξάρτηση από άλλες που διαθέτουν μικτή ζήτηση (πολλές εθνικότητες αγοραστών - πολλοί τύποι τουρισμού). Το πρόβλημα επιτείνεται και από το γεγονός ότι η εξάρτηση είναι από αλλοδαπό -μη ελεγχόμενο άρα- τουρισμό.
- δ) Ο τύπος της τουριστικής ζήτησης: Ο οργανωμένος μαζικός τουρισμός του "πακέτου" και ιδιαίτερα αυτός που σχετίζεται με μεσαίου και χαμηλού εισοδήματος τουρίστες θεωρείται ο πλέον προβληματικός τύπος τουριστικής ανάπτυξης για ένα μικρό αστικό κέντρο με τουριστική ανάπτυξη. Ο μεγάλος χρόνος παραμονής και η ένταση της χρήσης των υποδομών θεωρούνται οι κυριότερες αιτίες της μεγάλης έκτασης επιπτώσεων.
- ε) Η χωρική απομόνωση: Στην περίπτωση αυτή είναι συνηθισμένο ο τουρισμός να λειτουργεί σαν "ολιστικό" κοινωνικό φαινόμενο οδηγώντας την περιοχή σε πλήρη εξάρτηση από την ανάπτυξή του. Παράλληλα η χωρική απομόνωση -ιδιαίτερα σε νησιωτικές ή ορεινές περιοχές- δεν επιτρέπει εύκολα μία αλλαγή αναπτυξιακών επιλογών.
- στ) Η επαγγελματική διάρθρωση της περιοχής: Εάν ένα μικρό

αστικό κέντρο με τουριστική ανάπτυξη έχει κυρίως απασχολούμενους στον πρωτογενή τομέα η εξάρτησή του και η μονοκαλλιέργεια του τουρισμού είναι συνήθως μονόδρομος. Αντίθετα η ύπαρξη και ανάπτυξη δυναμικών κλάδων της οικονομίας (υπηρεσίες, ναυτιλία, βιομηχανία, προϊόντα υψηλής τεχνολογίας κ.λ.π.) αποτρέπει σε σημαντικό βαθμό την εξάρτηση από την τουριστική ανάπτυξη.

- ζ) Η μη ύπαρξη ενός θεσμικού πλαισίου για την τουριστική ανάπτυξη και τη χωροταξία: Η έλλειψη ενός συγκροτημένου και περιφερειακά προσδιορισμένου θεσμικού πλαισίου για τον τουρισμό και τη χωροταξία είναι ένας από τους κυριότερους παράγοντες εξάρτησης ενός μικρού αστικού κέντρου με τουριστική ανάπτυξη από τις επιπτώσεις της αεριογραμμάτισης τουριστικής ανάπτυξης. Είναι προφανές ότι η έλλειψη σχεδιασμού στην τουριστική πολιτική και τη χωροταξία οδηγεί τελικά στην αυθαιρεσία. Μία πρώτη εμπειρική προσέγγιση της συσχέτισης των παραγόντων εξάρτησης με την ένταση των κοινωνικών επιπτώσεων μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τρεις τύποι μικρών αστικών κέντρων με τουριστική ανάπτυξη -σύμφωνα με την τυπολογία που προηγήθηκε- εμφανίζουν τα μεγαλύτερα προβλήματα αφού συγκεντρώνουν τους περισσότερους παράγοντες εξάρτησης και τις εντονότερες κοινωνικές επιπτώσεις: Τα παραθαλάσσια θέρετρα, οι ορεινοί οικισμοί και τα μικρά νησιά.

3. Μικρά αστικά κέντρα με τουριστική ανάπτυξη: πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές

Η μάλλον ζοφερή εικόνα που περιγράψαμε μπορεί μελλοντικά να βελτιωθεί υπό το πρίσμα κάποιων εξελίξεων που σχετίζονται με νέους θεσμούς και προϊόντα που άμεσα επηρεάζουν την τουριστική ανάπτυξη των μικρών αστικών κέντρων με τουριστική ανάπτυξη. Οι εξελίξεις αυτές μπορεί να οδηγήσουν σταδιακά σε μείωση της εξάρτησης από τον τουρισμό και της έντασης που

έχουν οι κοινωνικές επιπτώσεις της ανάπτυξής του. Οι στόχοι αυτοί θα επιτευχθούν με τους ακόλουθους τρόπους: ποιοτική διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος, ανάπτυξη ειδικών και νέων μορφών τουρισμού, ενίσχυση τοπικών πρωτοβουλιών στην απασχόληση, προώθηση αειφορικών μοντέλων τοπικής ανάπτυξης κ.λ.π. Θα αναφερθούμε στη συνέχεια στις εξελίξεις (Weiler B.-Hall C.M., 1992, p. 1-14, 199-203, Krippendorf J., 1989, p. 75-97, 138-147, και Kassimati K., Thanopoulou M., Tsartas P., 1993, που οδηγούν προς τους στόχους που προαναφέρθηκαν:

- Ανάπτυξη Νέων Ειδικών και Εναλλακτικών μορφών τουρισμού που θεωρούνται ότι συμβάλουν στην τοπική τουριστική ανάπτυξη που σέβεται το περιβάλλον και τις τοπικές ιδιαιτερότητες.
- Ενίσχυση καινοτομικών τοπικών πρωτοβουλιών που στοχεύουν στη δημιουργία αφενός νέων θέσεων απασχόλησης και αφετέρου στην εκπαίδευση σε νέα επαγγέλματα που έχουν ζήτηση τόσο στον τουρισμό όσο και σε άλλους δυναμικούς κλάδους της οικονομίας.
- Η άμεση συσχέτιση της τουριστικής ανάπτυξης με το σεβασμό στο περιβάλλον και τον πολιτισμό που συμβάλει στην ανατροπή του προτύπου της μαζικής τουριστικής ανάπτυξης που επικράτησε στην περίοδο 1950-1970.
- Η σταδιακή αλλαγή της πολιτικής των διεθνών εταιρειών τουρισμού που δείχνουν μεγαλύτερη ευαισθησία στα αιτήματα για περιβαλλοντική προστασία και σχεδιασμένη ανάπτυξη των τουριστικών περιοχών.
- Η κατάσχεση –στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης– μίας χάρτας των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των τουριστών που θεωρείται το πρώτο βήμα για μία συνολικότερη εκπαίδευση στον τουρισμό που θα βελτιώσει οπωσδήποτε την υφιστάμενη κατάσταση σε τοπικό επίπεδο.
- Η συνεχής αποκέντρωση των φορέων που θεσμικά είναι επιφορτισμένοι με την οικονομική ανάπτυξη και τον σχεδιασμό.

Το σύνολο αυτών των εξελίξεων θεωρούμε ότι μπορούν να αλλάξουν σταδιακά την σχέση εξάρτησης των μικρών αστικών κέ-

ντρων από τον τουρισμό και τις κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις του.

Βιβλιογραφία

- Asworth, G. I., - Tunbridge, J. E., (1990): *The Tourist-Historic City*, London, Behaven Press.
- Britton, S. P., (1982): "The Political Economy of Tourism in the Third World", *Annals of Tourism Research*, Vol. 9, No. 3, p. 336-347.
- Coccossis H., Parpairis, A., (1996): "Tourism and carrynig capacity in Coastal Areas: Myconos, Greece" στο Priestley G.H., Edwards J.A., Coccossis -editors- *Sustainable Tourism? European Experience*, CAB International
- Cohen, E., (1972): "Toward a Sociology of International Tourism", *Social Research* No 39, p. 164-172.
- De Kadt, Em., (ed.), (1979): *Tourisme: Passeport pour le developement?*, Paris, Banque Mondiale-UNESCO.
- Erbes, R., (1973): *International tourism and the economies of developing countries*, Paris, OECD.
- Kassimati, K., Thanopoulou, M., Tsartas, P., (1993): "Women's Employment in the Tourist Sector: Study of the Greek Labour Market and Identification of Future Prospects", Athens, Panteion University, (SMSPC)-European-Equal Opportunities Unit.
- Krippendorf, J., (1989): *The Holiday Makers*, London, Heinemann.
- Mathieson, A.,-Wall, G., (1982): *Tourism: Economic, Physical and Social Impact*, London, Longman.
- OECD, (1990): *L' impact du tourisme, sur l' environnement*, Paris.
- Pearce, D., (1991): *Tourism today: a geographical analysis*, London, Longman.
- Smith, V.L., (ed.), (1977): *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism*, USA, University of Pennsylvania Press, (Second Edition 1989).
- Τσάρτας, Π., (1987): "Κοινωνικές επιπτώσεις του μαζικού τουρισμού στις αναπτυσσόμενες χώρες", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, No. 66, σ. 146-155.
- Τσάρτας, Π., (1993): "Τουριστική ανάπτυξη: περιβαλλοντικές, οικονο-

μικές, και κοινωνικές επιπτώσεις” στο Λάσκαρις Κ.- Βλάχου Α. κ.α., *Περιβαλλοντική κρίση: Θέματα μεθοδολογίας και ειδικών προσεγγίσεων*, Αθήνα, ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ.

Τσάρτας, Π., (1994): “Κοινωνικές και Περιβαλλοντικές επιπτώσεις του τουρισμού: Διεπιστημονική προσέγγιση” στο Λάσκαρις Κ., (επιμ.), *Ανάπτυξη και σχεδιασμός: Κείμενα για την διεπιστημονική προσέγγιση*, Αθήνα, ΕΜΠ, σ. 115-122.

Weiler, B., - Hall, C. M., (1992): *Special Interest Tourism*, London, Behaven Press and Halsted Press.